

CIVIL SZERVEZŐDÉSEK A KÖRNYEZETVÉDELEMBEN

MÉSZÁROS GEYZA

Gyors és meglehetősen kiegyensúlyozott növekedés eredményeként a magyarországi környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek száma 1998-ra 973-ra növekedett. Ezeknek több mint fele önkéntes alapon szerveződött egyesület, a többi alapítvány. Az önkéntes nonprofit szervezetek mintegy negyede már a rendszerváltást megelőző időszakban is létezett, s fontos szerepet játszottak az 1989-es évben bekövetkezett politikai változásokban, többségük azonban 1990 után jött létre.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek több mint 50 ezer taggal rendelkeznek, feladataikat közel 1600 alkalmazott és 43 ezer önkéntes segítő közreműködésével látták el. Bevételeik meghaladták az 5,6 milliárd forintot.

A környezetvédelmi szervezetek 60 százaléka természeti erőforrások védelmével, s a környezet megóvásával foglalkozott, másik 20 százalékuk pedig a környezet javítását, gondozását tűzte ki céljául. Az állatvédelemmel és állatgondozással foglalkozó szervezetek aránya 10 százalék alatti, a többi szervezet általános, többcélú környezetvédelmi tevékenységekkel foglalkozik.

TÁRGYSZÓ: Nonprofit. Környezetvédelem.

A lakható élettér kialakítása, a meglévő értékek őrzése, a technikai fejlődés mellékhatásaként keletkező károk visszaszorítása régóta foglalkoztatja a társadalom tagjait. Már a múlt század végén is működtek olyan spontán helyi szerveződések, melyek lakókörnyezetük megóvásán, csinosításán munkálkodtak (Reisz; 1988.). A természet védelmében sok más szervezet is részt vállalt, példaként említhetők a turisztikai egyesületek, ifjúsági mozgalmak, különböző rétegszervezetek, melyek fő profiljuk mellett erre a területre is kiterjesztették tevékenységüket, a természet szeretetére és megbecsülésére irányuló munkájuk azonban alapfunkciójuknak csak egy részét alkotta. Szakosodott környezetvédelmi célú szervezetek sokaságáról a XIX. század végén még nem beszélhettünk. A néhány nagy természetvédő szervezet sem kárelhárítás céljából jött létre. Például az 1882-ben Herman Ottó által alapított Magyar Állat- és Természetvédő Egyesület alapszabályában legfontosabb feladatként azt határozta meg, hogy „...az állatvédelem eszméjének terjesztésével és e védelem gyakorlati végrehajtásával az ország közgazdaságának szolgálatot tegyen és a népnevelés érdekeit az erkölcsök nemesítése útján előmozdítsa”. (Máday; 1907. 14. old.) Ezek a szervezetek, ha kis számban is, részei voltak a társadalmi önszerveződéseknek, és fontos szereplői a helyi közösségeknek.

A XX. század második felében az iparosodás gyorsulása világszerte együtt járt az ökológiai kockázatok gyarapodásával. A termelésnövekedés és az alkalmazott technológia nemcsak látványos fejlődést, hanem intenzív nyersanyag- és energiafelhasználást, környezetrombolást eredményezett. A fejlett ipari országokban már az 1970-es évek átmeneti gazdasági válsága során kiderült, hogy a környezeti problémák hátráltatják a gazdasági fejlődést. Növekedett a társadalmi elégedetlenség: megmozdulások, ökológiai mozgalmak is szerveződtek. A Magyarországon akkor fennálló politikai rendszer hosszú ideig megkísérelte távol tartani az országot ezektől a folyamatoktól. A globális környezeti problémákkal kapcsolatos nemzetközi híreket elsőként főleg tudósok, az ökológiai kérdések szaktekintélyei, különböző nemzetközi konferenciákon részt vevő értelmiségiek hozták Magyarországra. Ezek az állami környezetvédelem kiépítésében érdekelt szakemberek informális eszközökkel tették egyértelművé a politikai hatalom számára, hogy szükség van a környezetvédelem intézményrendszerének kialakítására, aminek létrehozásában végül is szerepet játszott a nyugaton tapasztalható ökológiai mozgalmak tömeges hazai elterjedésétől való félelem is. Ezek az intézkedések mérsékeltek ugyan a zöld mozgalmak gyors fejlődését, meggátolni azonban nem tudták.

A magyarországi környezetvédő mozgalom fejlődése céljait, módszereit, működését és szervezettségét tekintve három, jól elkülöníthető szakaszra osztható. Az első szakasz az 1970-es évek elején kezdődött, amikor természetszerető emberek, közöttük sok pedagógus, elérkezettnek látták az időt arra, hogy újra felfedezzék a természetet. Ekkor kezdtek táborokat, természetmegfigyelő túrákat szervezni, iskolai klubokat, köröket működtetni. Ezekben az években alakult néhány nagy szervezet, elsősorban kutatási, természetvédelmi céllal. A második szakasz az 1980-as évek elején kezdődött, vége a rendszerváltás idejére tehető. Ezt az időszakot két fő mozgalom jellemezte: egyrészt a Duna-mozgalom, mely a tervezett Bős–Nagymaros-i vízlépcső elleni tiltakozás fórumaként egy meghatározott ügyre szerveződött, másrészt a környezet- és természetvédelmi problémák helyi megoldására törekvő csoportok megalakulása. A nyolcvanas évek végén, a rendszerváltozással egy időben, újabb szakasz kezdődött, a környezetvédelmi mozgalom már demokratikus keretek között fejthette ki tevékenységét, formálhatta módszereit, eszköztárát. Az egyesülési törvény adta lehetőséggel élve környezetvédő szervezetek is alakulhattak, bizonyítva azt, hogy „...a társadalmi szervezetek és az állampolgárok közreműködése hazai környezetvédelmünknek is alapvető tétele” (Sólyom; 1985. 1. old.).

A civil szervezetek 1990 utáni fejlődése; szerkezet és szervezeti jellemzők

A kilencvenes évek elejétől kezdve a nonprofit szervezetek (egyesületek, közalapítványok, alapítványok) száma több mint másfélszeresére nőtt. Az egyesületek 47 százalékos gyarapodása mellett az alapítványok száma több mint kétszeresére emelkedett. Ennek hatására mérséklődött a korábban még jellemző egyesületi túlsúly, amely azért alakult ki, mert alapítványt 1987-ig egyáltalán nem lehetett hivatalosan létrehozni. A nonprofit szektor egészében tapasztalható szervezetalapítási felfutás nem terjedt ki a környezetvédelmi szervezetekre, számuk szerényen de egyenletesen gyarapodott, az 1992 és 1998 közötti években a nonprofit szféra szervezeteinek mindössze 2 százaléka tartozott e körbe.

A környezetvédő egyesületek legnépesebb csoportját – mintegy negyedét – továbbra is az 1990 előtt alapított szervezetek alkotják, míg az alapítványok közel hatvan százaléka

1991 és 1994 között jött létre. Úgy tűnik, hogy ez az időszak az alapítványok létrehozásának kedvezett, hiszen ezekben az években az egyesületek száma csupán negyedével növekedett. Napjainkra lényegében stabilizálódott az alapítványok 40 százalékot valamelyest meghaladó aránya.

1. tábla

*A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek számának alakulása
1992 és 1998 között*

Év	Alapítvány, közalapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
1992	195	388	583
1993	270	453	723
1994	348	519	867
1995	377	542	919
1996	405	579	984
1997	417	595	1 012
1998	402	571	973

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

1998-ban a települések egyhatodában nem volt semmilyen társadalmi önszerveződés. A nonprofit szervezeteknek otthont adó 2637 település több mint 85 százalékának egyáltalán nem volt környezetvédelmi célú nonprofit szervezete. Egytizedük egyetlen ilyen alapítványnak vagy egyesületnek adott otthont, s mindössze 4 százalékukban működött egynél több szervezet. Az alapítványok a fővárosban, a közalapítványok a városokban, míg az egyesületek a községekben fordultak elő a legnagyobb arányban. A közhasznú társaságok több mint kétharmada közel azonos megoszlásban a fővárosban és a megyeszékhelyeken tevékenykedett. Az alapítványok erős fővárosi koncentrációját egyértelműen a magánalapítványok idézték elő, amelyeknek 37 százaléka Budapesten működött. A közalapítványok több mint felét a nem megyeszékhely városok és a községek önkormányzatai hozták létre. A közhasznú társaságok 68 százalékának alapítói a fővárosban és a megyeszékhelyeken voltak találhatóak. Az egyesületi formában működő nonprofit szervezetek jelenléte a kisebb településekre volt jellemző, egyharmaduknak a községek adtak otthont.

Az alapítók között kiemelkedő helyet foglaltak el a magánszemélyek, ők jegyeztették be a környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek 64 százalékát. Az alapítók második legnagyobb csoportját a helyi önkormányzatok, harmadikat a belföldi vállalatok, míg a negyediket maguk a nonprofit szervezetek alkották. Alapítóként a kormány és az országgyűlés, de a minisztériumok, főhatóságok, valamint a külföldiek is ritkán fordultak elő.

Az alapítók a szervezetek kétharmadánál a vezetőségben is szerepet vállaltak, de csak 20 százalékuknál sajátították ki maguknak ezt a szerepet. Kizárólag a környezetvédelmi szakma képviselői (tudósok, kutatók, országosan ismert és neves helyi szakemberek) vezették a szervezetek 5 százalékát. Számottevő arányban voltak jelen a vezetőségekben az országos és helyi gazdasági és politikai elit képviselői is, de önállóan csak a szervezetek csekély hányadának irányításában vettek részt.

A környezetvédelmi egyesületek tagjainak kétharmada a természeti környezetet védő szervezetekhez kötődött. Az állatvédő egyesületek voltak a legnagyobbak, egy szervezetre jutó taglétszámuk az átlag másfélszeresét is meghaladta.

2. tábla

A környezetvédelmi célú nonprofit egyesületek magánszemély tagjainak száma, megoszlása, átlagos taglétszáma tevékenységcsoportok szerint, 1998

Tevékenységcsoport	Egyesületek száma	Magánszemély tagok		Átlagos taglétszám (fő)
		száma (fő)	megoszlása (százalék)	
Természeti környezetet védők	328	33 333	66,0	101,6
Épített környezetet védők	162	11 343	22,4	70,0
Állatvédők	27	4 047	8,0	149,9
Többcélú környezetvédők	23	1 818	3,6	79,0
<i>Összesen</i>	<i>540</i>	<i>50 541</i>	<i>100,0</i>	<i>93,6</i>

Forrás: Itt, az 1. és a 2. ábránál, valamint a 3. és 4. táblánál Mészáros (2000): Környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 90 old.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény értelmében a környezetvédelmi célú nonprofit szervezeteknek is lehetőségük nyílt arra, hogy a komoly adókedvezményekkel járó közhasznú vagy kiemelkedően közhasznú státusért folyamodjanak. Az erre vonatkozó kérelmet 1999 nyaráig a bejegyzett környezetvédelmi célú szervezetek 41 százaléka nyújtotta be a bíróságokhoz. (Ugyanez az arány a többi nonprofit szervezetnél jóval alacsonyabb, 32 százalék volt.) A kérelmezők közül 216-an a közhasznú, 88-an pedig a kiemelkedően közhasznú besorolást már megszerezték. A közhasznú, illetve kiemelkedően közhasznú szervezetek 88 százaléka a városokban volt található, közel 60 százaléka a természeti környezet védelme érdekében tevékenykedett.

Bevételek és gazdálkodás

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek összes bevételei 1993 óta folyó áron közel hatszorosukra emelkedtek. Növekedési ütemük az átlagost messze meghaladta, arányuk a szektor összes bevételén belül 0,8 százalékról 1,9 százalékra nőtt. Bevételeik – melynek összege 1998-ban 5,7 milliárd forintot tett ki – mind a szervezetek méretei, mind településtípus szerint erős, bár a szektor egészére jellemzőnél alacsonyabb koncentrációt mutatott. Az 5 millió forintnál nagyobb összeggel gazdálkodó alig több mint száz szervezet mondhatta magáénak a bevételek 89 százalékát.

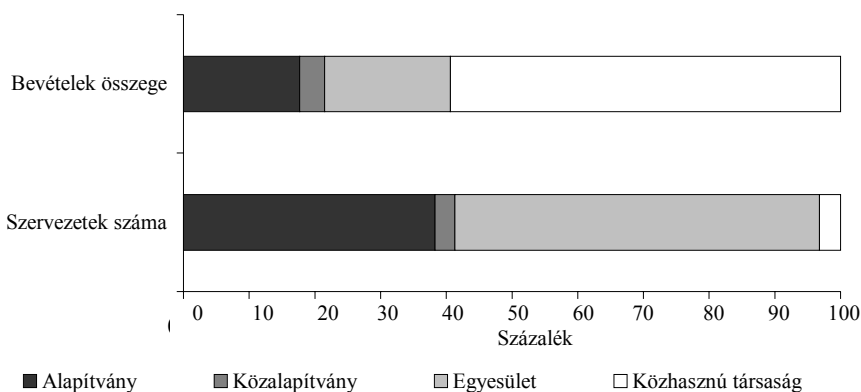
Bár a szervezetek településtípusok szerinti megoszlása kiegyensúlyozottnak tűnik, mégis a fővárosban koncentrálódott az 1998. évi bevétel 42 százaléka. (Ugyanez az arány a más területen működő nonprofit szervezetek esetében 65,1 százalék volt.)

A különböző formájú szervezetek bevételeinek nagyságcsoportjaiban is eltérés mutatkozott. Míg az alapítványok 55, az egyesületek 63 százaléka félmillió forint alatti bevételből gazdálkodott, a közalapítványok közel 45 százaléka 500 ezer és ötmillió forint közötti bevétellel rendelkezett. A közhasznú társaságok közel hatvan százalékának éves

bevétele meghaladta az ötmillió forintot is. Településtípusok szerint vizsgálva a legalacsonyabb – 50 ezer forint alatti – bevételi kategóriába tartozott a községi szervezetek 42 százaléka, és nem érte el a félmillió forintot a kisebb városokban működő szervezetek kétharmada. A fővárosiak több mint felének és a megyeszékhelyeken tevékenykedők majdnem kétharmadának már ezt meghaladó bevétele volt.

Számukhoz képest feltűnően alacsony arányban részesedtek a bevételekből az egyesületek és a magánalapítványok. Kiugróan magas összegekkel gazdálkodtak ugyanakkor a közhasznú társaságok. Bár csak a szervezetek alig több, mint 3 százaléka tartozott e körbe, mégis ez a csekély számú szervezet dönthetett a környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek számára rendelkezésére álló összegek közel 60 százalékának a felhasználásáról.

1. ábra. A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek számának és bevételeinek megoszlása szervezeti forma szerint, 1998

A környezetvédelmi alapítványok és egyesületek bevételi struktúrája számottevően különbözött a többi nonprofit szervezetétől. A legnagyobb eltérés a *gazdálkodási tevékenységgel* összefüggő, s ezen belül is a vállalkezési bevételek arányában mutatkozott. A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek bevételeik 26 százalékát vállalkezési tevékenységből szereztek. Ugyanez az arány a szektor egyéb területein csak 14 százalékos volt. A vállalkezésekből származó bevételek viszonylag nagy súlyát a közhasznú társaságok termelő- vagy szolgáltatótevékenysége magyarázza, esetükben ez a bevételi forrás biztosította összes bevételeik 45 százalékát. Az *állami támogatottság* összességében hasonló szintet mutatott, mint a többi ágazatban, de még így sem érte el a teljes bevétel egy-negyedét. A szervezetek – tevékenységük jellegéből adódóan – nem részesültek sem központi, sem önkormányzati normatív költségvetési támogatásban. Viszonylag kisebb jelentőséggel bírtak a bevétel egyéb elemei. Az *alaptevékenységből* származó bevételek közel 10 százalékkal alacsonyabbak voltak, mint a szektor egyéb résztvevőinél. Csekély arányban részesedtek a környezetvédelmi szervezetek a tagdíjbevételekből. A külföldi támogatások magasabb arányát a környezetvédelmi célok PHARE-programban, valamint több nemzetközi támogatási célprogramban való megjelenése magyarázza.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezeteket összességükben a többszörös finanszírozás jellemezte, ami azonban az egyes szereplők szempontjából nem feltétlenül

jelentett kiegyensúlyozott bevételi szerkezetet. A szervezetek fele összes jövedelmének több mint kétharmadát egyetlen forrásból szerezte meg, egyharmaduknak nem volt domináns bevétele, több mint tizedük pedig 1998-ban semmilyen bevételre nem tett szert. A leggyakrabban említett bevételek a kamatok és az értékpapírhozamok voltak, ezek összesen 594 környezetvédelmi célú nonprofit szervezet tevékenységének finanszírozásában játszottak szerepet, de csak 9 százalékuk bevételeinek származott több mint kétharmada ebből a forrásból. A hozzáférhetőség szempontjából a tagdíjak jelentették a második legfontosabb forrást. 37 százalékuknak volt ilyen jövedelme, azonban viszonylag kevés (mintegy 8 százalék) élt elsősorban ebből a támogatásból. A szervezeteknek alig több mint 4 százaléka függött a személyi jövedelemadó 1 százalékából származó bevételektől, s csupán közel harminc százalékuk részesült a felajánlásokból.

Pályázatok, szerződések

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek pályázási törekvése nagymértékben eltért a szektor egészétől. Míg a környezetvédelmi szervezetek több mint 40 százaléka nyújtott be – több mint négyötödrészben sikeres – pályázati kérelmet, addig a nonprofit szféra többi résztvevőjének alig egyötöde élt ezzel a forrásbővítési lehetőséggel.

3. tábla

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek pályázati aktivitása, az elnyert összeg és a kért támogatás aránya, 1998

Megnevezés	A szervezetek	
	száma	megoszlása (százalék)
A szervezet nem nyújtott be pályázatot	565	58,1
A szervezet indult valamilyen pályázaton, de nem nyert	62	6,4
A szervezet sikeres pályázatot nyújtott be	346	35,5
<i>Összesen</i>	<i>973</i>	<i>100,0</i>
A sikeres pályázatot benyújtók közül a kért összeg elnyert százaléka		
1–25	62	17,9
26–50	140	40,5
51–75	65	18,8
76–99	27	7,8
100	52	15,0
<i>Összesen</i>	<i>346</i>	<i>100,0</i>

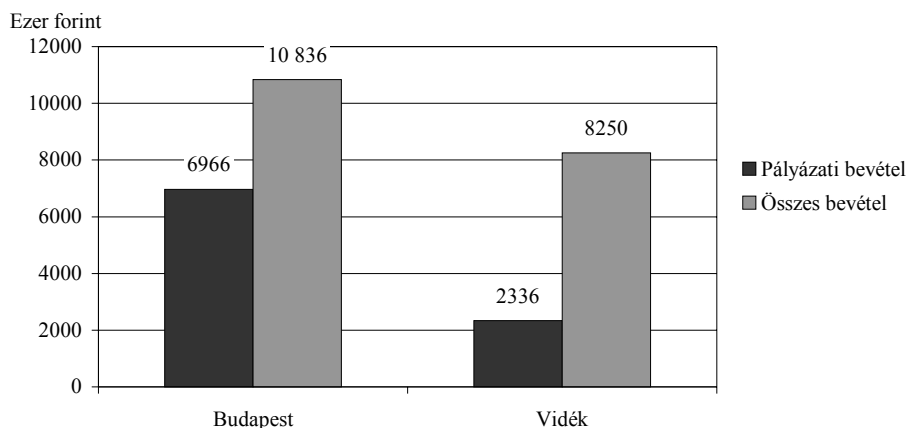
Szervezeti formánként vizsgálva megállapítható, hogy a pályázó szervezetek aránya az alapítványok között az egyharmadot sem érte el, a többi szervezettípusban megközelítette az 50 százalékot. Hasonló eltérés tapasztalható a településtípusok közötti megoszlásban is. Míg a megyeszékhelyeken tevékenykedő szervezetek közül minden második nyújtott be pályázatot, addig a községi szervezetek esetében ezt már csak 30 százalékuk tette meg. A legszerényebb pályázási szándékot az épített környezet-, illetve az állatvédő szervezetek esetében tapasztaltuk, alig egyharmaduk élt ezzel a bevételnövelő lehetőséggel, legbátrabban a többcélú szervezetek kísérelték meg ilyen módon is kiegészíteni forrá

saikat. A beadott közel háromezer kérelem mintegy felét az országgyűléshez, a minisztériumokhoz – elsősorban a szakminisztériumhoz –, illetve az elkülönített központi pénzalapokhoz nyújtották be. A különböző társadalmi szervezetekhez címezték a pályázatok 31 százalékát, a helyi önkormányzatokhoz alig több mint egytizedét. A sikeres pályázatok aránya 56 százalék volt. A nyertes pályázóknak azonban alig több mint egyhetede jutott hozzá az általa igényelt teljes összeghez, közel hatvan százalékuk még a felét sem kapta meg annak a támogatásnak, amelyre szüksége lett volna. (Lásd a 3. táblát.)

A pályázatok útján szerzett támogatások a szervezetek bevételeinek több mint egytizedét (a szektor 5,2 százalékos átlagának többszörösét) tették ki. Közel 60 százalékuk állami támogatásból, főleg az elkülönített állami alapokból, közel egyharmada külföldről (PHARE-forrás, nemzetközi környezetvédelmi szervezetek) származott.

A pályázati rendszer működtetése a környezetvédelmi szférában nem tompította az esélyegyenlőtlenségeket. Míg az egy vidéki szervezetre jutó összes bevételnek alig több mint egynegyede, addig a fővárosi szervezetek átlagos bevételének közel kétharmada származott pályázati forrásból.

2. ábra. A pályázati úton nyert támogatás és az összes bevétel egy szervezetre jutó összege, 1998

Minisztériumokkal vagy önkormányzatokkal a szervezetek egyhatoda kötött együttműködési szerződést. A legtöbb ilyen szerződéssel a megyeszékhelyeken, a legkevesebbel a községekben működő szervezetek rendelkeztek. A közalapítványok negyede számíthatott erre a biztosnak tekinthető forrásra, míg az egyesületeknek mindössze 18 százaléka részesülhetett belőle. Nem volt gyakori az épített környezet- és az állatvédő szervezetek szerződéskötése, leggyakrabban a többcélú környezetvédők éltek ezzel a lehetőséggel.

Vállalkozások

Mint a korábbiakban utaltunk rá, a környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek összes bevételének mintegy negyede különféle vállalkozásokból származott, vállalkozási bevételre azonban a szervezeteknek csak közel hat százaléka tett szert. A vállalkozást is folytatók szervezeti forma, településtípus, valamint tevékenységcsoport szerinti megoszlása azt mu

tatta, hogy a vállalkozás mint bevételi forrás csak a környezetvédő szervezetek néhány típusára volt jellemző. Míg a közhasznú társaságok több mint fele, addig az egyesületi formában működők csak fél százalékuk rendelkezett ilyen típusú bevétellel. A vállalkozást is folytató szervezetek között meghatározó szerepet töltöttek be a közhasznú társaságok. Arányuk ugyan csak 30 százalékos volt, de náluk jelentkezett az összes vállalkozásból eredő bevétel 97 százaléka, amely esetükben a bevételnek majdnem kétharmadát adta.

A környezetvédelmi szervezetek legjellemzőbb vállalkozásainak egyharmadát a kutatás, tudományos szolgáltatás (például hatástanulmányok készítése) tette ki, további 15-15 százalékát a településgazdálkodás, illetve a kulturális cikkek (könyv, képeslap, kazetták) kereskedelme adta. A tudományos szolgáltatásokat vállalkozásként főként az egyesületek, a mezőgazdasági termelést csak a közalapítványok, a településgazdálkodást csak az alapítványok és a közhasznú társaságok végezték.

A természeti környezet védelmével foglalkozó szervezetek közül került ki a vállalkozást is folytatók közel fele. Kevésbé volt jellemző a vállalkozási tevékenység a többcélú környezetvédelem, illetve az állatvédelem területén. Az épített környezet védelmével foglalkozó szervezetek közül csupán egynek volt csekély bevételt biztosító vállalkozása is. A vállalkozó szervezetek foglalkoztatási és bérhelyzete nem különbözött a szektor egészének átlagától.

Alkalmazottak, önkéntesek, támogatások

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek alacsony foglalkoztatotti létszámmal látták el feladataikat. Az alkalmazás lehetőségei összefüggésben álltak a szervezeti formával, a szervezet székhelyének otthont adó település jogállásával és a pénzügyi erőforrások különbözőségével.

A szervezetek egyötöde alkalmazott fizetett munkaerőt, a közhasznú társaságok több mint 80 százalékának volt alkalmazottja, az alapítványok esetében ez az arány az átlag alatt maradt.

A megyeszékhelyeken működő szervezetek több mint egyharmadának, a fővárosban tevékenykedők egyötödének volt lehetősége fizetett munkavállalót alkalmazni, míg a községek esetében ez az arány csak hét százalékos volt.

Az alig több mint másfélezer munkavállaló szervezeti formák szerinti eloszlása nagyfokú koncentrátságot tükröz, 74 százalékuk a közhasznú társaságoknál, egyhatodik az egyesületeknél dolgozott, a legkevesebb foglalkoztatottat a közalapítványok alkalmazták.

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek 70 százalékának működéséhez önkéntes segítők is hozzájárultak. A közel 43 ezer önkéntes munkát végző több mint egyötöde az egyesületek munkáját segítette, jelenlétük elenyésző volt a közhasznú társaságok, de a közalapítványok esetében is. Az önkéntes segítőkkel dolgozó szervezetek településtípusok szerinti megoszlása egyenletesnek volt mondható, ugyanakkor az önkéntesek átlagos száma a fővárosban sokkal alacsonyabb, a megyeszékhelyeken és a községekben magasabb volt az átlagosnál.

A legnagyobb arányban a természeti környezetet védő szervezetek számíthattak az önkéntesek segítségére, ezek munkájához járult hozzá az önkéntesek 77 százaléka.

Az önkéntes munkával segítők nagy száma azt is jelentette, hogy az állampolgárok közül sokan azonosultak a szervezetek által kitűzött környezetvédelmi célokkal. A mun

kában való részvétel 60 százalékban fizikai munkát jelentett. A fizikai munkával segítők aránya a közalapítványoknál volt a legmagasabb és az alapítványi formában tevékenykedőknél a legalacsonyabb. Ugyanez az arány a községi szervezetek esetében mindössze 42 százalékos volt, míg a megyeszékhelyeken megközelítette a négyötödöt. Az épített környezet óvását célul tűző szervezetek és a közhasznú társaságok esetében a fizikai munkával történő segítség meghaladta a kétharmados arányt.

Saját tagsága mellett közel 26 ezer ember segítette fizikai munkával is a szervezetek működését, közülük 85 százalék az egyesületeket támogatta. Fontosnak tartjuk annak kiemelését, hogy csupán minden második résztvevő volt egyben tagja is az adott szervezetnek, ami azt mutatja, hogy a környezetvédő szervezeteknek sikerült olyan célt felmutatniuk, amely a társadalom többi tagját is érdekeltté, közreműködővé tudta tenni. A munkában részt vevők több mint egyharmadát tették ki a nők, illetve 30 százalékát a 20 év alatti fiatalok. A segítők száma a megyeszékhelyeken volt a legmagasabb, ennek csak egyharmadát érték el a fővárosban. A fizikai munkavégzésben részt vevők háromnegyede (a nők és a fiatalok 80–80 százaléka) a természeti környezet védelmét célul kitűző szervezetek tevékenységét segítette.

A szűkös pénzügyi lehetőségek mintegy felértékelték a működéshez kapott természetbeni támogatásokat. Ezek sokszor a szó szoros értelmében létfontosságúnak számítottak, mivel a környezetvédelmi nonprofit szervezetek infrastrukturális ellátottsága igen alacsony volt, döntő többségük saját ingatlannal és állóeszközökkel egyáltalán nem rendelkezett. Az elemi kommunikációs eszközök, technikai felszerelések, közlekedési eszközök híján a kis szervezetek képtelenek lettek volna szerepük betöltésére, ha az őket körülvevő személyek, közösségek legkülönbözőbb szereplői nem sietnek segítségükre. 1998-ban a szervezetek közel háromnegyede kapott valamilyen forrásból természetbeni támogatást. A leggyakrabban említett támogatók az egyesület saját tagjai, illetve a szervezethez más módon kapcsolódó személyek, valamint a helyi önkormányzatok voltak, de fontos támogatóknak számítottak a vállalatok, vállalkozások és a különböző nonprofit szervezetek is.

Tevékenységi szerkezet

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezeteket legjellemzőbb tevékenységük alapján is csoportosíthatjuk. Ennek alapján megállapítható, hogy főtevékenységük leggyakrabban az oktatás, népszerűsítés, illetve a fizikai munka végzése.

Az összes bevétel megoszlása számottevően különbözött a szervezetszám szerinti megoszlástól. A fizikai munkát végző szervezeteknél összpontosult a bevételek közel fele, míg a főtevékenységként lobbizást választók a bevételek alig egy százalékával rendelkeztek.

Az alapítványokra és az egyesületekre az oktatás, népszerűsítés, a közalapítványokra a kutatás, a közhasznú társaságokra – közel azonos arányban – a fizikai munka végzése és a kutatás volt a legjellemzőbb. A szervezetek székhelyének otthont adó települések típusai alapján az állapítható meg, hogy a városokban az oktatás, környezeti nevelés, a községekben a fizikai munka végzése volt a legáltalánosabb. A természeti környezetet védők és az állatvédők elsősorban a népszerűsítést, az épített környezetet óvók, valamint a közhasznú társaságok a fizikai munka végzését részesítették előnyben.

4. tábla

A környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek száma és összes bevétele, 1998

Jellemző tevékenység	A szervezetek		Összes bevételük	
	száma	megoszlása (százalék)	millió forint	megoszlása (százalék)
Fizikai munkavégzés	227	23,3	2 732,9	48,2
Kutatás	106	10,9	1 069,7	18,9
Oktatás, népszerűsítés	385	39,6	1 446,8	25,5
Adománygyűjtés	47	4,8	71,6	1,3
Pénztámogatások nyújtása	62	6,4	281,9	5,0
Lobbizás	146	15,0	60,3	1,1
<i>Összesen</i>	<i>973</i>	<i>100,0</i>	<i>5 663,2</i>	<i>100,0</i>

A főtevékenységet az esetek igen nagy részében más típusú (főleg ismeretterjesztő, környezetszépítő) munka egészítette ki, így az egyes tevékenységekben az arra szakosodottaknál lényegesen több szervezet vett részt.

A több mint hatezer hektáron végzett táj- és területrehabilitációt, a közel 16 ezer hektáros élővízvédelmet túlnyomórészt az egyesületek végezték, a növények megóvásában is elsősorban ők jeleskedtek. E szervezetek munkája kiterjedt a lakóhelyek tisztántartására – mintegy háromezer hektárról gyűjtötték össze a háztartási hulladékokat –, az egészségre káros növények, elsősorban a parlagfű irtására, amit 980 hektáron végeztek el – és lakókörnyezetük virágosítására, szebbé tételére is. Ezekre az „akciókra” általában tavasszal került sor, sok esetben kötődtek a „Madarak és fák napja” néven ismert rendezvénysorozathoz is. Itt meghatározó szerepük volt a pedagógusoknak, hiszen a fiatalok döntő hányada a helyi általános iskolákból került ki, akik a munka társadalmi hasznossága mellett megismerhették és egyben meg is szerethették a természetet. A közhasznú társaságok növény-, víz- és állatvédelmi tevékenységének jelentős részét tette ki a fokozottan védett Hortobágyi Nemzeti Parkban található élővizek, az ott honos növénytársulások és állatpopulációk ésszerű gondozása, megóvása. Néhány erre szakosodott szervezet elsősorban az „elárvult” kutyák és macskák összegyűjtését és új gazdához juttatását végezte.

A szervezetek mintegy ötöde – a közhasznú társaságok több mint 40, a közalapítványok 35 százaléka – foglalkozott fő- vagy melléktevékenységként *kutatással*. Kutatásaik kiterjedtek előzetes hatástanulmányok készítésére, egy-egy védett állatfaj (például a denvérek, békák) életmódjának vizsgálatára, barlangok tudományos alaposságú feltárására és térképezésére, a biogazdálkodás tanulmányozására, feltételeinek kialakítására és népszerűsítésére, a felbecsülhetetlen értéket képviselő ősi magyar állatfajták génbankjának megteremtésére és fenntartására, valamint a környezetkímélő ipari technológiák kialakítására, bevezetésének elősegítésére, a környezetterhelés csökkentésére. Négyötödük több éves kutatási program alapján végezte munkáját. A kutatásokat a szervezetek közel egyharmada – a közalapítványok hetven százaléka – külső felkérésre végezte. A kutatási eredményeket a megrendelők nagy része már fel is használta, de a szervezetek többsége maga is publikálta azokat.

A környezetvédelmi célú szervezetek nagy gondot fordítottak az *ismeretterjesztésre* is. A szervezetek negyven százaléka előadásokat, tanfolyamokat tartott, környezetvédelmi

táborokat, vetélkedőket szervezett a környezeti kultúra terjesztésére, elsajátítására. Az ismeretszerzés különböző módjai több mint 300 ezer érdeklődőt vonzottak, kétharmaduk volt előadások, tanfolyamok hallgatója. Népszerűnek bizonyultak a többnapos, esetenként többhetes környezetvédelmi táborok is, közel harmincezer – nagyrészt fiatal – embert vittek közelebb a természethez. A több mint másfél ezer kiadvány (könyv, újság, hírlevél, szórólap) is jól szolgálta a környezetvédelem széles körű népszerűsítését. Az ismeretterjesztést a szervezetek nagyobb részt ingyenes szolgáltatásként végezték, csekély bevételre elsősorban a könyvek, az újságok és az elektronikus kiadványok forgalmazásából, valamint a táborok részvételi díjából tettek szert.

A szervezetek mintegy negyede gyűjtött különféle *adományokat*. Az adományok a szervezetek hetven százalékánál saját működésük biztosítását, illetve az általuk létrehozott vagy működtetett létesítmény (például állatmenhely, állatkórház) fenntartását szolgálták. Kisebb hányaduk az így megszerzett összegeket más szervezetek vagy programok – elsősorban kutatások – támogatására használta fel.

A környezetvédelmi szervezetek egy része *pénzbeni támogatások osztásában* is szerepet vállalt. A támogatások legfőbb kedvezményezettjei nem magánszemélyek, hanem intézmények – főként iskolák – és nonprofit szervezetek voltak. A több mint 900 intézmény, illetve alapítvány és egyesület támogatására 182 millió forintot biztosítottak a szervezetek. A 11 millió forintot meghaladó pénzbeni támogatásban részesülő 1300 magánszemély 60 százaléka iskoláskorú gyermek volt. A támogatott magánszemélyek fele a fővárosban élt, itt volt a legmagasabb az iskoláskorúak aránya is. A támogatást nyújtó szervezetek településtípusonkénti megoszlása egyenletesnek mutatkozott, azonban a kiosztott támogatásoknál szembevetendő volt a főváros túlsúlya, mely az itt működő tökeerősebb, illetve támogatásnyújtására szakosodott ernyőszervezetekkel magyarázható.

A támogatást nyújtó szervezetek átlagosan 1 millió forintot osztottak szét, de ebben nagyfokú szóródást tapasztalhattunk. Az adományosztók háromnegyede mindössze 26 millió forint sorsáról döntött, valóban nagy összegű támogatásokat mindössze 4 nagy, budapesti székhelyű alapítvány és egyesület utalt át. A támogatásokhoz való hozzájárulás módja szabályozottnak tűnt. A szervezetek mintegy fele igazolás vagy kérvény benyújtásához, illetve pályázathoz kötötte a pénzösszegek átutalását, a kisebb, néhány ezer forintos adományok esetében azonban a formalitások a minimálisra csökkentek. A kérelmezők kiválasztásánál a szervezetek kétharmada mérlegelés, rangsor felállítása után hozta meg döntését, melyben meghatározó szerepe volt a kuratóriumoknak, vezetőségeknek.

A környezetvédelmi nonprofit szervezetek mintegy fele a környezet megóvása érdekében érdekvégyesítő szerepre is vállalkozott. A *lobbizást* a kisebb városi vagy községi szervezetek a helyi önkormányzatoknál folytatták, részt vállaltak az élő vagy az épített környezetet érintő döntések előkészítésében, azok hatásának ellenőrzésében. A nagyobbak inkább a főhatóságoknál végezték ezt, néhány „ernyőszervezet” az országgyűlési lobbilistán is szerepelt. Az érdekvégyesítés másik módja a várható vagy bekövetkezett érdeksérelmek elleni fellépés volt. A szervezetek 122 alkalommal tartottak *demonstrációit*, 150 esetben csatlakoztak mások felhívásához. A megmozdulásokon több mint 130 ezer állampolgár vett részt. A közös fellépések szervezésében a természeti környezetet védők szerepeltek legtöbbször. A demonstrációk egy része országos vagy nagyobb térséget érintő kérdések befolyásolását – például az elterelt Duna élővilágának megmentését, a nagyvárasi tervezett duzzasztómű felépítésének megakadályozását vagy a veszélyes hul

ladékok biztonságos elhelyezését – tűzte ki céljául, de a csak egy települést vagy annak részét képviselő, az ott élők életminőségét javítani szándékozó demonstratív fellépés is egyre gyakoribbá vált. Így került sor – többek között – az M0 környűri tervezett nyomvonala, a környezetromboló vonalvezetésű út- és közműépítések elleni, vagy meglévő fák, parkok, építmények védelmében szervezett tiltakozásra. A konkrét érdekvédő, érdekérvényesítő funkciók vállalása emelte a környezetvédő szervezetek presztízsét is, hiszen azt bizonyította, hogy a környezetvédelmi nonprofit szféra nem csak valami ellen emeli fel szavát, inkább valamiért tevékenykedik.

A környezetvédelem egyéb szereplői

1997-ben – amikor utoljára szerepelt erre irányuló kérdés az éves statisztikai jelentésben – melléktevékenységként másodikként 743, harmadikként további 944 nem környezetvédelemre szakosodott nonprofit szervezet (az összes ilyen szervezet 1,6, illetve 2,0 százaléka) jelölte meg az állat- és növényvilág valamint lakókörnyezete védelmét. A településfejlesztéssel foglalkozók 13,2, a közbiztonság védelmét célul kitűzők 9,6 és a szabadidős szervezetek 9,2 százaléka nyilatkozott úgy, hogy figyelme és tevékenysége e területre is kiterjed. A többes funkció vállalása tapasztalataink szerint abból is adódik, hogy a településfejlesztési célok szorosan kapcsolódnak a már meglévő épített- illetve a település lakóinak közérzetét javító biológiai környezet megővéséhez, a közbiztonságot segítő polgárőrszervezetek védelmi munkája kiterjed a környezeti károkozások megelőzésére, de a szabadidős szervezetek – például a turisták, horgászok, vadászok – nagyobb csoportja is a természet közelében ad kikapcsolódási lehetőséget tagjainak.

A melléktevékenységként környezetvédelemmel is foglalkozó szervezetek több mint 70 százaléka egyesületi, közel egyötödük alapítványi formában működött. Figyelemreméltónak tartjuk azt a tényt is, hogy az ilyen célú többes tevékenység vállalása a települési hierarchia egyre magasabb fokain mindinkább háttérbe szorul, és az egytevékenységű szervezetek válnak jellemzővé. Míg a fővárosban és a megyeszékhelyeken csak minden ötvenedik, a többi városban minden harmincadik, a községekben már minden tizenhatodik szervezet választotta főtevékenysége mellé a környezetvédelmi feladatok ellátását is. (Lásd az 5. táblát.)

A hivatalosan bejegyzett nonprofit szervezetek mellett többszáz kisebb-nagyobb helyi önszerveződés is részt vállalt a környezet védelméből. Tekintettel arra, hogy a speciális statisztikai adatfelvétel keretében vizsgálandók között ez utóbbiak nem szerepeltek, létüket, munkájukat legfeljebb csak becsülni lehetett. Ezért jelentett nagy segítséget a Környezetvédelmi Minisztérium által ez évben rendelkezésünkre bocsátott adattár – amiért ezúton is köszönetet mondunk –, amely a minisztériummal kapcsolatba került szerveződésekre vonatkozó legfontosabb információkat tartalmazta.

Az adattárba felvett közel 1700 szervezet 78 százaléka önálló jogi személyként bejegyzett, tehát a hivatalos nonprofit statisztikában is megjelenő szervezet volt. Az előzőekben bemutattuk tevékenységüket az éves statisztikai, illetve az 1988. évi szakstatisztikai felvételek adatai alapján. Rajtuk kívül (mint a 6. táblából is kitűnik) 374 olyan önszerveződést is nyilvántart a minisztérium, melyek bírósági bejegyzéssel ugyan nem rendelkeznek, azonban a környezetvédelmi célok elérését programjaikkal, tagjaik, önkénteseik közreműködésével segítik.

5. tábla

A környezetvédelmi célokat is ellátó nem bejegyzett egyesületek adatai településtípus szerint, 2000

Megnevezés	Főváros	Megye- székhely	Többi város	Község	Összesen
Szervezetek száma	88	117	99	70	374
Ebből:					
környezetvédelemmel foglalkozó	65	97	84	56	302
másodlagosan környezetvédelemmel foglalkozó	23	20	15	14	72
Tagok száma	4 363	6 414	4 447	3 230	18 454
Ebből:					
környezetvédelemmel foglalkozó	3 724	5 914	4 017	2 755	16 410
másodlagosan környezetvédelemmel foglalkozó	639	500	430	475	2 044
Önkénteseik száma	90	122	109	173	494
Ebből:					
környezetvédelemmel foglalkozó	90	92	109	168	459
másodlagosan környezetvédelemmel foglalkozó	.	30	.	5	35

Forrás: Környezetvédelmi Minisztérium adataira.

E szervezetek négyötöde főtevékenységként, a többi másodlagos célként határozta meg a környezet védelmét. Tagjaik száma meghaladta a 18 000 főt, önkéntes segítőké megközelítette a félezret. A szervezetek 30 százalékát a megyeszékhelyeken, közel azonos arányban a fővárosban és a többi városban találhattuk, a községek közel egyötödüknek adtak otthont. A legkülönbözőbb önszerveződések találhatók köztük, az oktatási intézményekben létrehozott környezetvédelmi klubok, szakkörök, szakrajok mellett az országos csúciszervezetek – például a Magyar Madártani Egyesület, a MTESZ – helyi csoportjai, szakosztályai vagy tagozatai, kisebb környezetvédelmi oktatóközpontok és a mellettük szerveződő, munkájukat segítő egyesületek, de szép számmal településszépítő egyletek, baráti körök, cserkészcsapatok is.

6. tábla

A környezetvédelmi célokat is ellátó nem bejegyzett egyesületek száma a szervezet jellege szerint, településtípusonként, 1998

Településtípus	Tanintézmény	Oktatóközpont	Csúciszervezet helyi csoportja	Helyi kishalmazat	Összesen
	mellett működő szervezetek				
Főváros	19	21	27	21	88
Megyeszékhely	39	20	37	21	117
Többi város	30	22	19	28	99
Község	28	3	16	23	70
<i>Összesen</i>	<i>116</i>	<i>66</i>	<i>99</i>	<i>93</i>	<i>374</i>

Forrás: Környezetvédelmi Minisztérium adataira.

Mint látjuk, a különféle tanintézményekben alakult a szervezetek 31 százaléka, több mint egynegyedük országos szervezet helyi – leginkább megyei – csoportja volt, közel azonos arányt képviseltek a kisebb helyi önszerveződések, míg egyhatodik oktatóköz-

pontok formájában vagy azok közelében alakult. Tagjaik száma átlagosan 50 fő, tehát a közepes létszámcsoporthoz közé volt sorolható.

A szervezetek vezetőinek mintegy kétharmadát – közel azonos megoszlásban – a pedagógusok és népművelők, illetve neves helyi szakemberek adták.

*

Összességében azt mondhatjuk, hogy a környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek korukat, intézményi formáikat, területi elhelyezkedésüket, méreteiket, alapítóikat, vezetőiket, működésük közhasznúsági fokát és gazdálkodásukat tekintve egyaránt igen sokszínűek, ami nyilvánvalóan céljaik és tevékenységeik sokrétűségével függ össze.

Ezek a szervezetek a kilencvenes évekére – mind adományozó, mind szolgáltatási teljesítményeiket tekintve – a társadalom fontos szereplőivé váltak. Nem mondtak le ugyanakkor közösségszervező, érdekvédelempolitikai funkciójukról sem, s ezzel tevékenyen hozzájárultak a magyarországi civil társadalom fejlődéséhez.

IRODALOM

- BOCZ J. – EMRI I.-NÉ – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1998): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1996*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – EMRI I.-NÉ – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1999): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1997*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – EMRI I.-NÉ – KUTI É. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (2000): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1998*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – GYULAVÁRI A. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – SEBESTÉNY I. – VAJDA Á. (1994): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1992*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – GYULAVÁRI A. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1995): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1993*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1996): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1994*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- BOCZ J. – KUTI É. – LOCHERNÉ KELÉDI I. – MÉSZÁROS G. – SEBESTÉNY I. (1998): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1995*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- CSONTOS G. (1999): Tiltakozási hullám a XI. kerületi Andor utcában. In: *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon – Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat 12*.
- DOBROVITS S. (1936): *Budapest egyesületei*. Statisztikai Közlemények, 74. köt. 3. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Egyesületek Magyarországon, 1970 (1972)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Egyesületek Magyarországon, 1982 (1984)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Egyesületek Magyarországon, 1989 (1990)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- HERCZEG I. (1999): *A közhasznú környezetvédő szervezetek nyilvántartásába vételének tapasztalatai*. Környezettudományi Központ, Budapest.
- LÁNYI G. (1998): A kormányzat környezetpolitikai teljesítménye. In: KURTÁN S. – SÁNDOR P. – VASS L. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1998*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest.
- LÁSZLÓ O. (1999): Az Etele úti lakosok tiltakozó mozgalma. In: *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon – Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat 12*.
- KAÁN K. (1931): *Természetvédelem és a természeti emlékek*. Révai Testvérek, Budapest.
- MÁDAY I. (1907): *Az Országos Állatvédő Egyesület 25 évi működése*. Budapest.
- MÉSZÁROS G. (2000): *Környezetvédelmi célú nonprofit szervezetek*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- MUSZAI I. (1999): Levegő Munkacsoport. In: *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon – Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat 12*.
- PESTI S. (1999): A Herman Ottó Állat- és Természetvédő Egyesület. In: *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon – Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat 12*.
- REISZ L. (1988): Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 66. évf. 10. sz. 930–946. old.
- SÓLYOM L. (1985): A társadalom részvétele a környezetvédelemben. *Medvetánc*. I. évf. 4. sz. 217–242. old.
- SCHMUCK E. (1998): A zöld mozgalom. In: *Zöld tények könyve*, Budapest.
- SZABÓ M. (1999): A zöld mozgalmak és polgári kezdeményezések Magyarországon: kutatási problémák, módszertan, elmélet. In: *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon – Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat 12*.
- SZIRMAI V. (1991): Ökológiai társadalmi mozgalmaink. *Valóság*, XXXIV. évf. 10. sz. 34–41. old.
- TARI B. (1999): A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület. In: *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon – Villányi úti könyvek – Politikatudományi sorozat 12*.

SUMMARY

As a result of a rapid and relatively balanced development, the number of environmental nonprofit organizations reached the number of 973 in Hungary in 1998. More than the half of these NPOs are membership organizations (mainly voluntary associations), the rest of them are foundations. About one quarter of the voluntary associations already existed before (and played an important role in the preparation of) the political changes of 1989. The overwhelming majority of foundations has been established since 1990.

The environmental NPOs had more than 50 000 members, 43 000 volunteers and about 1600 paid employees in 1998. Their whole income exceeded 5.6 billion HUF. Service fees and unrelated business were their two most important revenue sources.

60 percent of the environmental NPOs were involved in the conservation and protection of natural resources and in pollution abatement and control. Another 20 percent dealt with environmental beautification. The share of organizations dealing with animal protection and welfare was a bit lower than 10 percent. The rest of the organizations is engaged in multipurpose environmental activities.